

Névadás és beszédaktus

Az alábbiakban sajátos jelenségét tárgyalom a kommunikációnak: a valamilyen néven nevezés aktusát. A célom az, hogy az adott személynevek adásakor jelentkező szabályosságokat bemutassam. A módszer az egyes, itt tárgyalt adatok összevetése.

1. Vegyük a következő példákat:

a) „Ne péterezz itt, hanem csináld már!”

b) „Miért péterez engem, mikor én Tibor vagyok?”

c) „Hogy jön ahhoz ez a fiatalember, hogy lepéterezze a polgármestert?”

A három példában közös vonás az, hogy a beszélő hibáztatja a hivatkozott másik beszélőt abban, hogy valakit Péternek szólított. Az, hogy Péternek szólította az illetőt, hiba abból a szempontból, hogy valami helyett szólította Péternek. Az első esetben ahelyett, hogy végezne egy számára elrendelt tevékenységet; a másodikban igazi neve helyett mondják Péternek; a harmadikban a tisztség megbecsülése nem történik meg, ehelyett szólítatják a polgármester Péternek.

2. A következőkben arra a kettősségre hívom fel a figyelmet, amely a „valakit valamilyen néven nevez” jelentőségére és stilisztikai hatására vonatkozik. Az egyikre a Biblia, a másakra Gárdonyi Géza közismert regénye részletével utalok.

d) „Nem mindenki megy be a mennyek országában, aki ezt mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát” (Máté 7,21. Újszövetség. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya kiadása, Bp., 1991. 191).

e) „Te Simon vagy, Jóna fia: téged Kéfasnak fognak hívni (ami azt jelenti: köszikla)” (Uott, 268).

„Én pedig azt mondom neked: Te Péter vagy, és én ezen a kösziklán építem fel egyházamat” (Uott, 51).

Kéfa (arám) 'szikla'; a görög petra hímnemű változata, Petrosz - Péter (Haag, Herbert (szerk): Bibliai Lexikon. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1989. 1478).

f) „...ha te katona vagy, ne mondd a tizedesnek, hogy Mihály bá! ... hanem ezt mondd: Tizedes uram ... Aki ingre-gatyára vetkezetten alszik, az nem tizedes úr, hanem csak Mihály bá” (Gárdonyi: Egri csillagok. Móra, Bp., 1964. 378).

A d) ugyanarra utal, amit az a) kapcsán mondtunk. Az e) példa és értelmezése talán a legismertebb beszélő név bibliai helyeit idézi. Két megjegyzés ehhez:

- Az első idézet egyik lényeges részlete hiányzik a másodikból (ami azt jelenti: köszikla), ezért a második igényli, hogy beleértsék az adott információt.
- Az, hogy Simon helyett Péter a neve az egyik apostolnak, mint láttuk, igen fontos helyettesítést hoz magával a jövőendő egyházra nézve: az egyik apostol az első pápa lesz.

A Gárdonyi-részlet is egyértelmű különbségre hívja fel a figyelmet a kétféle megszólítás között; a hivatalos-familiáris különbségre. Az eltérésben hangsúlyozódik a szituációk közötti különbség; aki békés viszonyok között természetesen Mihály bá lenne, az ostromolt várban, katonai körülmények között, a kapitány rendelkezése címzettjeként tizedes úr. Csakhogy a megszólítandó viselkedése alapot szolgáltat a nem katonai megszólításra: a tizedeshez méltatlan, az őrsgben tilos levetkőzés miatt nem érdemli a hivatalos megnevezést.

3. Térjünk vissza a kiindulás nyelvi formáihoz: ott a „péterez” igealakot találjuk. Az adott forma a szóképzésben a denominális verbumképzésben áll elő (L. pl. AkNy. I. 364). A c) példában félreérthetetlen lebecsülést értékel a beszélő, erre utal a Nyelvművelő Kézikönyv: „erkölcsi megvetést kifejező funkció” (II. köt. A *le*-igekötő jelentéseiről szólva, 25).

(Egy megjegyzés: Jókai Mór egyik tréfás részletében a megszólítási típusok egyikét lekezelésnek felfogó beszélő így szól: „Vegye kend tudomásul, hogy kendnek én nem vagyok kend!”)

4. Fentebb már céloztunk rá, hogy az idézeteinkben szereplő megszólalásokban sajátos beszédaktusok valósulnak meg. Ezekben a beszédaktusokban valamely megszólítást tesz egy beszélő, s egy újabb szereplő az adott szólítást valamiért hibásnak véli, helyteleníti. A hibáztatás oka az, hogy az adott elhangzott név az általa helyesnek tekintett név helyett hangzik el, azaz az ő elvárásainak nem felel meg. Eszerint a beszédaktusról és annak értékeléséről van szó. Az értékeléskor az értékelő beszélő azért tekinti hibásnak a vitatott megszólalást, mert az adott helyzetben, az adott megszólítotthoz véli illetlennek. (Itt most nem térünk ki arra a szociokulturálisan meghatározott/meghatározható szituációra, amikor a protokoll vagy egyéb szabály tiltja a kitüntetett személy megszólítását.)

4.1. Az eddigiek alapján felvázolható tehát a kommunikációs szituációk sajátos összefüggése: a szituációk beágyazódása. Eszerint ugyanis a kiinduló megszólítás szituációja szereplőivel együtt beágyazódik az értékelés szituációjába. Ebben az újabb beszédhelyzetben minősíti beszélőnk az előbbi szituáció megszólító formáját: helyteleníti, az általa elvárthoz képest hibáztatja. Formulázva: 1. Első szituáció = 1. Beszédaktus = X Y-t Zs-nek szólítja.

2. Újabb helyzet = újabb beszédaktus = az értékelő beszélő (B_{ért}) nyilatkozik.

Összesítve: B_{ért} visszautasítja az adott formát, a visszautasítás nyelvileg függ attól, hogy a beszédaktusok és szereplők beágyazódása miként megy végbe.

4.1.1. Az a) példában az X beszélő megegyezik a B_{ért} beszélő eddig nem formulázott H hallgatójával. Ilyen módon tehát a beágyazódás módja az, hogy a kommunikációs szituációk első beszélője és második hallgatója ugyanaz. A b) példában az első szituáció hallgatója azonos (lehet) a második hallgatójával. (A lehetőség akkor áll fenn, ha a második beszélője magázza a hallgatóját.) Elképzelhető persze az is, hogy nem hallgatóként vesz részt az első szituációban a B_{ért}, hanem tudomást szerez valamilyen módon az első közlésről, s ennek nyomán nyilvánít véleményt. Méltatlankodása elhangozhat nyilvánosan, de szemtől szemben is, – sőt magának is mondhatja az érintett, nem másnak, mormolva.

A c) példa eltér az eddigiektől. A szereplők szempontjából azért, mert az első szituáció beszélője nyilvánosan és csakis nyilvánosan szólítja Péternek az adott polgármestert. (A közvetlenebb formák a baráti, társaságbeli szintéren nyilvánvalóan lehetségessé tennék a nyilvánosan hibáztatott frázist.) További eltérés, hogy a második közlés valószínűleg nem olyan helyzetben történik, ahol jelen van az előző beszédaktus beszélője és hallgatója. Ebben az értelemben a három példában fokozatosan egyre közvetettebb az összefüggés a szereplők között. A nyelvi formák közötti különbségek is nyilvánvalóak:

- Az a) példában az ige intranszitiv: 'azt mondja, hogy Péter'.
- A b) példában tárgyas ige van, tárgya a beszélő_{ért}: 'azt mondja nekem, hogy Péter'.
- A c) példában igekötős az ige. Mint fentebb utaltunk rá, ez a *le-* rosszalló értelmet ad az igének: 'csak azt mondja neki, hogy Péter'.

4.1.2. Eltérek a példáink abban is, hogy mit helyettesítenek a B_{ért} szerint a szóban forgó megszólítások:

- az a) példában valamilyen tevékenységet;
- a b) példában a „Tibor” szólítást;
- a c) példában tiszteletteljes megszólítást.

5. Kiemelkedő tehetségű, köztiszteletben álló személyiségeket meghatározott körben szólítanak familiárisan is. Prof. dr. Huhn Péter akadémikust, a szegedi Eötvös Collegium igazgatóját egyetemista koromban Péter bácsinak szólítottuk. Mostanában köszönhetjük 70. születésnapját Szathmári István professzor úrnak, Őt az egész nyelvésztársadalom Pityu bácsinak hívja. Egyiküket sem becsüli le, aki így szólította meg. Mert ezek a formák éppen szeretetet, megbecsülést fejeznek ki. Sapienti sat.

NAGY L. JÁNOS